

10. Ярема С. На теми української наукової мови. – Львів: Українське товариство з механіки руйнування матеріалів. Львівське крайове товариство «Рідна школа», Наукове товариство ім. Шевченка, 2002. – 44 с.

The article is devoted to the analysis of sources of expansion and enriching of lexical composition of literary Ukrainian language in 20-30th of XX century. Basic tendencies and ways of addition to the language are found out, influence of process of dictionary changes on the creation of language of writers of the noted period is traced.

Key words: lexical composition of language, terminology vocabulary, foreign words, colloquial vocabulary.

Михалевич О.М.

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ВИЯВИ ТА ПРОЦЕСИ В ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (на матеріалі творів І. Франка)

У статті зроблено огляд історичних етапів розвитку економічної терміносистеми. Зокрема, простежено роль І. Франка у формуванні економічної термінологіки. Подано класифікацію зафіксованих термінів за лексико-тематичними групами.

Ключові слова: економічний термін, термінологіка, терміносистема.

Система економічних понять пройшла довгий шлях розвитку. Незважаючи на це, процес виникнення понять у ній завжди відзначався деякою стихійністю. Такий перебіг подій був зумовлений рядом як мовних (розвиток мови, міжмовні процеси, зникнення одних та поява нових понять), так і позамовних чинників (розвиток економіки, вплив терміносистеми тієї країни, з якою співпрацювала Україна на певному етапі свого розвитку).

Склад сучасної української економічної термінологіки щодо походження є неоднорідним. Її аналіз дозволяє виділити певні хронологічні групи одиниць: слова, успадковані ще з праслов'янського періоду, утворені на основі рідної мови пізнішого періоду, запозичення, інтернаціоналізми, кальки.

Основу кожної галузі науки й техніки на початковому етапі її формування становлять загальні слова, які починають використовувати як терміни. Не є винятком і термінологіка економіки.

Актуальність дослідження формування економічної терміносистеми української мови полягає в тому, що аналіз процесу її становлення допоможе виявити основні закономірності організації і розвитку в різні історичні періоди, на основі чого можливе прогнозування тенденцій майбутнього термінотворення, упорядкування сучасних економічних лексем із метою підвищення її функціональної активності.

Новизна дослідження полягає в тому, що вперше на основі вибірки ілюстративного матеріалу з творів І. Франка зроблено спробу функціонального аналізу економічної терміносистеми.

Мета роботи полягає в дослідженні особливостей становлення економічної терміносистеми. Завданнями роботи є: огляд основних періодів розвитку економічної терміносистеми; проведення тематичної класифікації економічних термінів, зафіксованих у працях І. Франка; аналіз досліджуваних термінів за походженням; характеристика функціональних особливостей системної організації економічної термінології як лексичної підсистеми української літературної мови.

Проблема становлення економічної терміносистеми привертала увагу багатьох учених, серед них Т. І. Панько, Т. М. Дячук, Т. П. Кравченко, Г. В. Чорновол. Проте мало досліджена роль І. Франка у процесі формування економічної термінології.

Сучасна українська економічна терміносистема почала формуватися ще в період Київської Русі з розвитком торгових відносин. Економічні лексеми знаходимо у “Київському літописі”, “Галицько-Волинському літописі”, “Руській правді”. Зміна устроїв, поява одних понять і зникнення інших – усе це зумовило зміну словникового складу економічного термінофонду. Звичайні слова набували специфічного характеру внаслідок уживання в державних документах. Проте і донині зберігається значна кількість термінів, що традиційно позначають поняття економіки й майже не змінили своєї суті. В окремий пласт можна виділити одиниці, які сягають давньоруського періоду. На важливості дослідження саме цієї групи понять наголошував В.В. Виноградов, зазначаючи, що “історія термінології тієї чи тієї сфери нашої культури, виробничої діяльності – це разом з тим повість про закономірності розвитку знань про природу й суспільство” [1, 7].

Писемні пам’ятки XVI–XVIII ст. фіксують ряд економічних термінів, утворених шляхом термінологізації загальноживаних слів *застава, сума, заплатити, продавати, кошт, продаж, пожиток, позичати, купувати, убиток, цена*.

Другу половину XIX ст. вважають початком становлення більшості галузевих термінологій української літературної мови. Зародження української термінології як невід’ємної складової науки вчені пов’язують із процесом свідомого втручання в природний розвиток мови з боку мовознавців та фахівців певної галузі знань.

У формуванні української економічної термінології велику роль відіграла діяльність українських емігрантів у Женеві – М. Драгоманова, М. Павлика, С. Подолинського, які видавали журнал «Громада».

Редактори «Громади» широко вживають терміни словосполучення, утворені, очевидно, шляхом калькування відповідних німецьких термінів: *система праці, поділ праці, моральні і матеріальні сили*.

Поруч з термінами, утвореними різними способами українського словотворення типу *вжиток* (у значенні *прибуток*), *дохід, власність, вартість, ремісництво, торг, виробок* на сторінках журналу досить повно представлена

інтернаціональна термінологіка: *монополія, продукція*. Наявні окремі запозичення з російської мови: *розхід - суч. видатки*.

Редактори «Громади» у пошуках еквівалентної передачі іноземних термінів українськими мовними засобами використовували іноді штучно створені українські слова типу *виселки (еміграція), навперегінка (конкуренція), ліцитувати (продавати силоміць)*.

Саме С. Подолинський увів у економічну терміносистему української мови терміни *продуктивність праці, оборотний капітал, розподіл продуктів, поділ праці*.

Політекономічна терміносистема «Громади», яка становить єдність національних та інтернаціональних компонентів, безумовно, вплинула на становлення української економічної терміносистеми на східнослов'янському ґрунті, визначила деякою мірою структурні типи (моделі) передачі німецьких термінів українськими мовними засобами [5, 41].

Картину становлення української економічної термінології кінця ХІХ – початку ХХ ст. найповніше розкривають праці І.Франка. Економічні терміни цих праць, з одного боку свідчать про стан тогочасної суспільно-економічної думки в Україні, а з іншого – ілюструють той хаос, у якому перебувала економічна лексика української мови в період переростання її в чітку систему термінів.

Початок ХХ ст. в Україні охарактеризовано активним входженням в українську економічну термінологіку одиниць з німецької мови. Оскільки тогочасні джерела, як відзначає Т. І. Панько, свідчать “про відставання української економічної термінології від вимог економічного життя України” [6, 25], відбувається процес запозичення іншомовних лексем. Першість німецької мови пояснюємо постійними перекладами українською мовою праць провідних німецьких економістів того часу В. Навроцьким, С. Подолинським й особливо І. Франком та Лесею Українкою. Зокрема, у працях І. Франка засвідчуємо ряд скалькованих термінів, таких як *безробіття (die Arbeitslos)* (7, 83), *надвартість (der Mehrwert)* (7, 227).

На становлення української соціально-економічної терміносистеми також впливала прогресивна російська наука. Досить часто І. Франко, наприклад, використовує терміни *предприємець* (7, 226) (від рос. *предприниматель*), *средства* (7, 261) та ін.

Усі економічні терміни, якими послуговується І. Франко, можна поділити на дві лексико-тематичні групи, котрі у свою чергу поділяємо на ряд підгруп.

1. Назви суб'єктів:

Назви осіб, які диференціюються за соціальними ознаками: *власник* (7, 226), *власник – акціонер* (7, 214), *земельний власник* (7, 229), *селяни* (7, 261), *капіталісти* (7, 237), *пролетаріат* (7, 233), *робітничий клас* (7, 238), *клас вільних робітників* (7, 234), *фабрикант* (7, 238), *невільники* (7, 232), *підневільні робітники* (7, 232).

Назви осіб за професіями та родом занять: *торговець* (7, 237), *купець* (7, 237), *ремісник* (7, 232), *агент* (7, 261), *перепродувач* (7, 238), *підприємець* (7, 238), *касієр* (7, 220), *майстер* (7, 226), *підмайстер* (7, 231), *дрібний майстер* (7, 231).

2. Назви об'єктів:

2.1. Назви на позначення понять, пов'язаних зі сферою фінансових та грошових відносин: зарплата (7, 238), облигації (7, 273), банківський кредит (7, 298), позичка (7, 263), таний кредит (у значенні дешевий) (7, 261), паперові облиги (зобов'язання) (7, 306), гроші (7, 306), проценти (7, 306), видатки (7, 383), товар(гроші) (7, 227), капітал (7, 227), торгова ціна праці (7, 227), кошт (7, 227), банкові папірці (7, 230), дефіцит (7, 266), бюджет (7, 383), довг (у значенні борг) (7, 257), винагорода (7, 214), вексель (7, 229), ринкова ціна (7, 234), обмінна вартість (7, 236).

2.2. Назви на позначення економічних понять та реалій: приватна власність (7, 213), продукційні засоби (7, 384), інвентар (7, 384), підприємство (7, 298), земельна власність (7, 291), оціночна вартість (7, 291), торг (7, 231), надвишка вартості (7, 227), понад вартість (7, 227), знаряддя виробництва (7, 214), рента (7, 229), лихва (7, 229), зиск (7, 227), прибутки (7, 23), продукція (7, 232).

3. Назви дій та процесів: виробництво (7, 232), конкуренція (7, 232), пропонування (7, 235), попит (7, 235), заробкування (7, 383), продаж (7, 234), купівля (7, 234), обмін (7, 234), вжиток (7, 227), лихварство (7, 233).

4. Назви установ, організацій: банк (7, 266), фабрика (7, 233), фінансові інститути (7, 273).

Незважаючи на наявність розбіжностей у термінах аналізованих праць, що проявляється у різного роду дублетах та варіантності (*довг – борг, підприємець – підприємець, обмін – вимінка*) і свідчать про пошуки номінацій для нових соціально – економічних понять, можна твердити, що вже на той час в українській мові існували не окремі економічні терміни, а система термінів, яка потребувала подальшого вдосконалення: „*Ти мені **боргуєш** свій товар, я тобі свій; ти записуєш свій **довг**, я свій, – а по році, чи як там, ми за одним разом робимо обрахунок всього і виплачуємось*” (7, 257); „*Ці речі є предметом купівлі і продажу, або **обміну***” (7, 236); „*Власник маєтків, фабрикант, **підприємець** завжди ніби щось робить*” (7, 229).

Системність економічної терміносистеми досліджуваного періоду виявляємо в тому, що навколо термінів – виразників родових економічних понять – об'єднуються терміни – виразники видових понять.

Найчисленніші мікросистеми економічних термінів групуються навколо термінів: *вартість, власність, капітал, ціна*. Наприклад: *вартість – обмінна вартість, надвишка вартості, понадвартість, рівна вартість, оціночна вартість; власність – земельна власність, дрібна власність, приватна власність* ціна – *торгова ціна праці, ринкова ціна*: „*Ці речі є предметом купівлі і продажу, або обміну, і тому кажемо, що вони мають **обмінну вартість**, яка і є вартістю в точному науковому розумінні*” (7, 236); „*Товари обмінюються лише на товари **рівної вартості***” (7, 234); „*... **приватна власність** не виникає природним способом*” (7, 213); „***Дрібна власність** буде допущена до кредиту лиш через посередництво локальних фінансових інститутів*” (7, 273); „***Торгова ціна праці**, так як і ціна кожного товару, означена звичайними економічними правилами...*” (7, 227).

Системність термінологіки передбачає лексико-словотворчу адекватність у фіксації понять, які складають процес пізнання єдності протилежностей, існуючих у природі та суспільному житті. І. Франко прагнув передати цю єдність протилежностей економічних явищ (відповідно — понять) однотиповими термінами: *доходи — видатки, продаж — купівля, пропонування — попит*: „... спосіб заробкування, **доходи й видатки** і загалом життєвий бюджет” (7, 383); „**Продаж і купівля** товарів це ніщо інше, як обмін” (7, 234); „Це називається в економії, що **пропонування** цукру було більшим, ніж **попит** на нього” (7, 236).

Для позначення ряду понять, що в сучасній мові називаються одним словом, І. Франко нерідко використовує описові звороти. Наприклад, *переміна продуктів на капітал* (7, 234) – сучасний *товарообіг*; *кошти, вложені у його виробу* (7, 235) у значенні *собівартість*.

Системність проявлена ще й в утворенні та вживанні однакових за структурою термінів, що називають однотипні економічні поняття. Так, на позначення економічних явищ у статтях І. Франка використано терміни з суфіксом –анн(я): *обниження, вивлащення утримання, вироблення*. Ці терміни утворені від похідних основ відповідних дієслів на позначення економічних дій. Наприклад: „Помимо всіх сил трудностей уважався банк зобов'язаним старатись про пільгу для рільників через **обниження** рат амортизаційних, котрих дотеперішня (в інших банках) висота грозить многим меншим посідателям повним **вивлащенням**” (7, 272); „...тобто продавати їм свою працю за ціну, якої повинно йому вистачити на покриття коштів на своє **утримання**” (7, 230); „...ціна товару завжди рівняється коштам його **вироблення**” (7, 235).

Аналізуючи українські економічні терміни початку ХХ ст., відзначаємо їх помітну хаотичність, неунормованість, характерні для становлення кожної термінологічної системи. І все ж проаналізований матеріал дає підстави твердити, що українська економічна термінологіка з самого початку формувалася на науковій основі, чому сприяла й діяльність І. Франка.

Отже, економічна терміносистема як одна із численних мікросистем сучасної української літературної мови пройшла складний шлях свого становлення та розвитку. Протягом ХІ – поч. ХІХ ст. вона розвивалася шляхом мовної саморегуляції без свідомих нормативних коригувань. Її системна організованість у цей період передусім виявилася на логіко-поняттєвому рівні. Із другої половини ХІХ ст. системоутвірним чинником економічної терміносистеми виступає контрольована та цілеспрямована термінотворчість. На сучасному етапі в досліджуваній групі лексики спостережено активізацію шляхів та способів термінотворення, у її межах відбуваються як якісні, так і кількісні перетворення. З огляду на це, першочергової ваги набули проблеми унормування, кодифікації та стандартизації економічних термінів, термінологізації та детермінологізації, транслітерації, запозичень, що потребують подальших наукових розвідок у визначеному напрямі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В. В. Вступительное слово // Вопросы терминологии (Материалы Всесоюзного терминолог. совещания). – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – С. 3-10.
2. Дячук Т. М. Семантичні зсуви (розширення і звуження) як способи поповнення складу соціально-економічної термінології // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. – К., 1998. – С. 125-128.
3. Зарицький М. С. Актуальні проблеми українського термінознавства: Підруч. – К.: Політтехніка, 2004. – 128 с.
4. Наконечна Г. Українська науково-технічна термінологія: Історія і сьогодення. – К., 1997. – 85 с.
5. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство: Підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.
6. Склад і структура термінологічної лексики української мови / А. Крижанівська, Л. Симоненко, Т. Панько та ін. – К.: Наук. думка, 1984. – 194 с.
7. Франко І. Твори в двадцяти томах. – К., 1956. – Т. 19: Філософські, економічні та історичні статті. – 779 с.

This article deals with the analysis of the historical stages of the development of economical system of terms. Questions relating to the role of the formation of economic system of terms are also considered there. The terms also have been classified according to the lexico-thematic groups.

Key words: economic term, system of terms, lexical terms.

Фернос Ю.І.

ПРИЗВИЩЕВІ НАЗВИ ТА ПРИЗВИЩА НА -АК (-'АК), -ЧАК В АНТРОПОНІМІЇ УМАНЩИНИ

У статті проаналізовано прізвищеві назви та прізвища Уманщини, утворені за допомогою поліфункціонального форманта -ак (-'ак), -чак, висвітлено динаміку розвитку аналізованої словотвірної моделі (на прикладі п'яти часових зрізів).

Ключові слова: антропонім, онім, апелятив, поліфункціональний формант.

Лексичний склад мови становить систему з властивими їй підсистемами. Для створення повної синхронної і діахронної картини словникового складу сучасної української мови слід вивчати всі її лексичні групи, в тому числі і всю ономастику. У широкій типологічній парадигмі онімних класів особливу увагу дослідників привертають насамперед антропонімним назвам (іменам, по батькові, прізвищам), всебічне вивчення яких охоплює більшу частину ономастичних досліджень останніх десятиліть.

Локалізація різних типів онімів (і прізвищ зокрема), формування їх етимологічних, семантичних, структурно-словотвірних особливостей значною мірою залежать від історичних передумов виникнення, первісного поширення та